

ЧОМУ ПЕРЕД ГОЛОСНИМИ ЗВУКАМИ ПЕРЕДНЬОГО РЯДУ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКУ ДОБУ ПОМ'ЯКШУВАЛИСЯ, А В ПРОТОСЛОВ'ЯНСЬКУ, ПЕРЕБУВАЮЧИ НІБИТО В ТІЙ САМІЙ ПОЗИЦІЇ, НЕ ПОМ'ЯКШУВАЛИСЯ?

У статті обґрунтовується теза, що пом'якшення приголосних перед голосними переднього ряду в протослов'янську добу не було тому, що в підсистемі протослов'янського вокалізму взагалі не існувало голосних переднього ряду.

Ключові слова: протослов'янський діалект праіндоевропейської мови, праслов'янська мова, вокалізм.

Як відомо, у праслов'янській мові задньоязикові приголосні (акустично бемольні — знак [°]) у позиції перед голосними переднього ряду (акустично дієзніми — знак [´]) пом'якшувалися. Якщо порівняти протослов'янські й праслов'янські форми, то це можна показати таким чином: *k°'itō → *k°'itǎ → *č'itǎ «що», *g^{uo}'ēnā → *g°'ēnā → *ž'ēnā «жінка, жона». Ліворуч і всередині — протослов'янські слова, у яких ще не відбулося пом'якшення задньоязикових приголосних; праворуч — праслов'янські слова, у яких уже відбулося пом'якшення задньоязикових приголосних, причому і повне (акустично нейтральне — знак [´]), і перехідне (тобто з переходом у звук іншого типу за місцем творення).

Відомо й те, що в праслов'янській мові перед голосними переднього ряду пом'якшувалися і всі інші приголосні, тобто ще й губні та передньоязикові, шоправда, до деякої міри інакше, а саме неповно (дієзно) й неперехідно, наприклад: *p'itāt'ēj → *p'itāt'ēj «годувати».

У прикладах із задньоязиковими приголосними наслідком впливу на них голосних переднього ряду (дієзних) стали власне м'які приголосні, або палатальні (нейтральні), у прикладі з губним і передньоязиковим приголосними — напівм'які приголосні, або палаталізовані (дієзні). Інакше кажучи, у прикладах із задньоязиковими відбувся процес палатації, а в прикладі з губним і передньоязиковим — процес палаталізації. Хоч ці процеси були не зовсім однаковими і давали різні результати, все ж було в них і спільне, а саме те, що в зазначених позиціях вони більшою чи меншою мірою пом'якшували приголосні звуки. З наведених прикладів випливає, що дієзні голосні переднього ряду мають властивість пом'якшувати приголосні, які стоять у словах перед ними, тобто робити їх палаталізованими (дієзними) або палатальними (нейтральними).

І тут постає питання: чому ж у протослов'янську добу ця властивість таких голосних себе не виявляла?

На думку деяких фахівців, це пов'язано з фонетичним законом внутрішньогрупфонемного сингармонізму, який у праслов'янській мові діяв, а в протослов'янському діалекті праїндоевропейської мови — ні. Але таке припущення задовольнити нас не може, бо воно викликає нове запитання: чому ж у протослов'янському діалекті цей закон не діяв, що йому перешкоджало?

На сьогодні є лише одна можливість розв'язання цієї проблеми, а саме визнати, що в протослов'янську добу на місцях слів, де в праслов'янську добу ми реконструюємо голосні переднього ряду (дієзні), були голосні не переднього, а середнього ряду (прості, недієзні — знаком цієї акустичної тональності є відсутність будь-якого знака; середньорядні голосні звуки властивості пом'якшувати приголосні звуки не мали й не мають, тобто було не *k^oītō, а *k^oūtō, не *g^{uo}čnā, а *g^{uo}čnā, не *pītātēī, а *pūtātēī. Інакше кажучи, приголосні звуки у праслов'янських і протослов'янських словах перебували в різних позиціях. Більше того, у всій фонематичній підсистемі протослов'янського вокалізму голосних переднього ряду не було взагалі (див. табл. 1).

Таблиця 1

Підняття	Нелабіалізовані	Лабіалізовані	
	Передній ряд (дієзні)	Середній ряд (прості)	Задній ряд (бемольні)
Високе	—	ȳ y̆	°ū °ū̆
Середнє	—	ě ē	°ō °ō̆
Низьке	—	ā ā̆	—

Таким чином, на запитання, винесене в заголовок цієї статті, є проста й цілком реалістична відповідь: пом'якшення приголосних звуків перед голосними переднього ряду в протослов'янських словах не було тому, що в протослов'янському вокалізмі взагалі не існувало таких голосних, а отже, приголосні звуки перед цими голосними виступати не могли.

Ця відповідь, незважаючи на свою обґрунтованість, може викликати нове запитання: звідки ж тоді і як з'явилися дієзні голосні переднього ряду в праслов'янській мові? Для розгорнутої відповіді на це запитання потрібна нова стаття. А коротко цю відповідь можна сформулювати таким чином.

Ще в 50-ті роки ХХ ст. чеський славіст Ф. В. Мареш висловив гіпотезу про те, що на певному етапі розвитку протослов'янського діалекту праїндоевропейської мови в ньому відбулася делябіалізація лабіалізованих голосних заднього ряду, внаслідок чого ці голосні перейшли в середній ряд: °ū → y̆, °ū̆ → y̆̆, °ō → ā̆, °ō̆ → ā̆̆ (останні два переходи скоріше за все — через ступені: °o → ā̆, °ŏ → ā̆̆). Власне кажучи, це було відомо й раніше, але Ф. В. Мареш провів цю ідею послідовніше, ніж інші. Сьогодні ця гіпотеза не лише добре обґрунтована (а тому й переросла в теорію), але й збагатилася фонематичним (підкреслимо: не фонетичним, а саме фонематичним) законом дебемолізації-делябіалізації. Неважно помітити, що в результаті зазначених переходів нові y̆ та y̆̆ повинні були злитися з первісними y̆ та y̆̆, а тому й опозиції y̆ : °ū̆, y̆̆ : °ū̆̆ повинні були втратитись. Та й положення фонем ǣ̆ й ē̆ стало непевним, адже коли фонемі °ō̆ й °ō̆̆ почали втрачати свою лабіалізованість і переходити в середній ряд, тобто у фонемі ā̆̆ й ā̆̆̆, вони могли злитися з фонемами ǣ̆ й ē̆, які були в тому ж піднятті того ж таки се-

реднього ряду, а разом з цим могли втратитись і опозиції $\check{e} : \textcircled{e}$, $\check{e} : \textcircled{e}$. Втрата опозицій могла б привести до омонімії деяких словоформ, а тим самим і до труднощів у спілкуванні, наприклад, було $*k^{\circ}\check{y}t^{\circ}\check{o}$ «що» : $*k^{\circ}\check{y}t^{\circ}\check{o}$ «хто», а після делябілізації голосних заднього ряду стало б $*k^{\circ}\check{y}t\check{\alpha}$ «що» й $*k^{\circ}\check{y}t\check{\alpha}$ «хто»,— слова перестали б розрізнятися, і співбесідники не розуміли б один одного. Щоб цього не сталося, протослов'яни перевели первісні голосні середнього ряду високого та середнього підняття в передній ряд: $\bar{y} \rightarrow \bar{i}$, $\check{y} \rightarrow \check{i}$, $\check{e} \rightarrow \check{i}$, $\check{e} \rightarrow \check{i}$. В останньому прикладі стало: $*k^{\circ}\check{i}t\check{\alpha}$ «що» й $*k^{\circ}\check{y}t\check{\alpha}$ «хто» — хоч конкретна опозиція змінилася, але сама опозиція збереглася. Пізніше відбулося злиття $\check{a} \times \check{a} \rightarrow \check{a}$, $\check{a} \times \check{a} \rightarrow \check{a}$. І хоч вимова слів зазнала незначних змін, їхня опозиція збереглася, отже, збереглася й взаєморозуміння людей. Разом з цим останнім злиттям відбулося й злиття середнього й низького підняття в одне невисоке.

Все це сталося під кінець існування праїндоевропейської мови та її протослов'янського діалекту, тобто на межі переходу протослов'янського діалекту в праслов'янську мову. Тому кінцева підсистема протослов'янського вокалізму і початкова підсистема праслов'янського вокалізму аналогічні (див. табл. 2).

Таблиця 2

Підняття	Нелябілізовані		Лябілізовані
	Передній ряд (дієзні)	Середній ряд (прості)	Задній ряд (бемольні)
Високе	\bar{i} \check{i}	\bar{y} \check{y}	—
Невисоке	\check{e} \check{e}	\check{a} \check{a}	—

Звичайно, у лекціях і навчальних посібниках про все це говориться докладніше, бо беруться до уваги й усі проміжні процеси. Але й цієї невеликої статті достатньо, щоб переконатися в тому, що поставлене нами питання може бути вирішене, воно робить зрозумілішим і всю історію протослов'янської і початкової праслов'янської фонематичних систем.

(Абакан, Росія)

Yu. Ya. BURMISTROVYCH

WHY DID CONSONANTS BEFORE FRONT VOWELS GET SOFT IN COMMON SLAVIC, BUT DID NOT GET SOFT IN PROTO-SLAVIC IN THE SAME POSITION?

The article confirms the idea that is proclaimed in the title: during the Proto-Slavonic epoch there was no palatalization of consonants before the front vowels because in the subsystem of the Proto-Slavonic vocalism there were no front vowels at all. Hence, consonants could never occur before such vowels.

Keywords: Proto-Slavonic dialect of the Proto-Indo-European language, the Proto-Slavic language, vocalism.